

University Berkeley (é.n.): UCB Logo. 2008. május 12-i megtekintés. <http://www.cs.berkeley.edu/~bh/logo>

Zentai László (2004): *Szoftvertípusok a számítógépes térképészetben*. Habilitációs előadások. Számítógépes Térképészet (3). ELTE, Budapest.

Bornemisza Imre

PTE, TTK, Matematikai és Informatikai Intézet,
Információtechnológia és Általános Technika Tanszék

A gazdasági és a kulturális tőke hatása a hallgatói időfelhasználásra

A különböző tőkefajták vizsgálata az utóbbi évtizedekben nemcsak a szociológia, hanem más tudományágak területein is egyre nagyobb teret nyert: gyakran szolgáltat kereteket például pedagógiai és közgazdasági jellegű vizsgálatoknak is. Elemzésünk célja, hogy ennek az elméleti keretnek a segítségével próbáljuk megközelíteni a hallgatók időfelhasználásának sajátosságait a Regionális Egyetem Kutatócsoport által 2005-ban készített kérdőíves adatbázis alapján, ezáltal megerősítve azt a tényt, hogy a tőkefajták használata ezen a témakörön belül is relevánsnak tekinthető.

A tőkefajtákról

A tőke – Bourdieu (1998) szavaival élve – anyagi vagy inkorporált formában felhalmozott munka, amely képes profitot termelni, önmagát reprodukálni vagy tovább növelni. A fogalom a közgazdaságtan területéről származik, és használatának térnyerése a társadalomtudományokban leginkább Bourdieu, valamint Coleman nevéhez fűződik (ez utóbbi hatása különösen jelentős az angolszász tudományos életben). A társadalmi tőke fogalmának használata a társadalomtudományokban azonban korábbra datálható: a 20. század elején L. J. Hanifan (*Molnár*, 2008), míg az amerikai városzociológiai kutatásokban pár évtizeddel később J. Jacobs is alkalmazta azt (*Sobel*, 2002). Ez azonban nem jelentette a terminus elterjedését és általánossá válását. A tőkefajták elméletének alap gondolata az, hogy a tőke gazdasági értelmezését más területekre – leginkább a kultúrára és a társadalom területére – is kiterjesszék. Így lehetővé válik olyan, eredetileg a gazdaság területén használt fogalmaknak a társadalomtudományok területén való alkalmazása, mint például a tőkefelhalmozás, valamint a tőkefajták megszerzéséhez és növeléséhez kötődő beruházások. Leginkább Bourdieu kategóriái ismertek (gazdasági, társadalmi, kulturális, ritkábban a szimbolikus tőke), de meg kell említeni a Coleman által használt tőkefajták elnevezését is (gazdasági, emberi, társadalmi tőke). Az utóbbi évtizedek talán legjelentősebb, a közösségi erőforrásokat a tőkefajták segítségével megközelítő elméletei R. Putnam nevéhez kapcsolhatók (*Molnár*, 2008).

A gazdasági tőke közvetlenül pénzzé konvertálható, és tulajdonjogi formában való intézményesülésre hajlamos. A pedagógia és a nevelésszociológia számára ennek a tőkefajtának leginkább a gyermekek iskolai eredményességének mutatóira gyakorolt hatása érdekes – a két tényező összefüggését számos vizsgálat megerősítette (a PISA 2000 családi háttérrel kapcsolatos változói között is szerepeltek erre vonatkozó változók: a szülők munkaerő-piaci státusa, alkalmazottak száma stb.). (1) A kapcsolati hálókból rejlő erőforrásokat, az ebből fakadó előnyöket a társadalmi tőke kategóriája öleli körül. Ennek mértéke függ az egyén networkjének kiterjedtségétől, valamint a vele kapcsolatban állók által birtokolt tőkék nagyságától. Ezeknek a kapcsolatoknak a megkötéséhez, valamint

huzamosabb ideig való fenntartásukhoz befektetések szükségesek. A társadalmi tőke és az oktatás kapcsolatát vizsgáló elméletek közül ki lehet emelni a Coleman-hipotézist (idézi: *Pusztai*, 2004), a fogalom egyes elemei pedig a PISA 2000 vizsgálatban is fellelhetők (gyermek – szülő kapcsolat milyensége, testvérek száma, család struktúrája). A társadalmi tőke leginkább gazdasági tőkévé konvertálható. Gyakran irányulnak vizsgálatok a társadalmi tőke és a munkaerő-piaci helyzet összefüggéseire is (például: a társadalom hány százaléka vette igénybe első állásának megszerzésében ezt az erőforrást).

A kulturális tőke Bourdieu-féle hármas felosztása inkorporált (bensővé tett), tárgyiasult és intézményesült formát különböztet meg (*Bourdieu*, 1998). Ennek a tőkefajtának a legrejtettebb az átadása, és ennek a birtoklása lehet problematikus a jelentősebb gazdasági vagy társadalmi tőkével rendelkező egyének számára. Az iskolai sikerek és kudarcok leginkább a kulturális tőke családi transzmissziójának az eredményei. A PISA-vizsgálatban ide köthető változókat – többek között – a szülők iskolai végzettsége, kultúrjakkal való ellátottsága, kulturális élete jelentette.

Minden egyes tőkefajta megszerzése, megtartása vagy további gyarapítása időigényes feladat (a kulturális tőke átadása például egy értelmiségi családban a gyermekkori szocializáció egészére kiterjedhet). Az egyének értékrendszere, melyben az egyes tőkefajták különböző fontossággal bírnak, rányomja bélyegét az életmód és az életstílus elemeire, szerepet játszik döntéseikben (például a továbbtanulás problematikájában). Mindennek lenyomata természetesen az időfelhasználásban is kimutatható. A lekérdézés jellegéből adódóan elemzésünket jelen tanulmány keretein belül a gazdasági és a kulturális tőkére fókuszáljuk.

Az időfelhasználás szociológiájáról

Az időhöz való viszonyulás a kultúra szerves részét képezi, amelyet az egyén a szocializáció során sajátít el. Ezek az attitűdök, szokások, értékek az egyes társadalmi rétegek, csoportok életritmusának, időbeosztásának kialakításakor is felszínre kerülnek.

A társadalmi struktúrában elfoglalt hely rányomja a bélyegét az időkezelési stratégiákra is: annak hatékonyabb kezelése, a szabadidő hasznossága és fontossága a középosztály és az elit gondolkodásában fokozottabban mutatható ki (*Falussy*, 1995). A döntési lehetőségek nagyobb szabadsága, a rekreáció változatosabb formái is ebben a környezetben valósíthatók meg könnyebben. Ez biztosítja az intenzív pihenőidőszakok beiktatását, míg más rétegek esetében ez nem illeszthető bele az egyének életébe még akkor sem, ha az anyagi finanszírozása megoldható.

A szabadidő egyre fontosabb részét alkotja az önképzésre, a tanulásra és a készségek fejlesztésére fordított időtartam. Ezek hasznossága mind az iskolai karrierben, mind a munka világában vitathatatlan – az ezekre a tevékenységekre fordított órák-percek a kulturális tőke gyarapításának talán a legfontosabb eszközei abban az esetben, hogyha a család ennek megfelelő mértékű átadására nem képes. Az intenzív pihenőidőszakokhoz hasonlóan az ide kötődő tevékenységek is fokozottabban vannak jelen a társadalmi hierarchia felsőbb rétegeiben (*Falussy*, 1995). Ehhez a gondolatkörhöz kapcsolható LeShan „késleltetett kielégülés” elmélete, amely szintén a középosztályra jellemző viselkedési forma (idézi: *Bergmann*, 1990). A hosszú időtávlatokban való gondolkodás egyfajta puritán életmódot eredményez, amelynek elemei minden valószínűség szerint a hallgatóknál is megfoghatók, és a kulturális időráfordítások fokozottabb megjelenését alakítják ki. Riesman kívülről irányított embertípusának esetében a „hivalkodó fogyasztás” kiemelt területe a szabad idő periódusa (*Riesman*, 1983). Vitányi Iván (1995) a szabad idős szokások elemzésekor négy kategóriát különített el a magyar társadalmon belül (passzív, rekreatív, akkumulatív, inspiratív), ezek használata szintén releváns lehet az egyetemista populáció vizsgálatoknál (*Vitányi*). A szabadidő színesebb felhasználása az egyetemista-főiskolás populáció esetében valószínűsíthető, hiszen közöttük az értelmiségi származásúak felül vannak reprezentálva.

A modern társadalmakra az értékrendek, valamint a jelenlegi szabadidős és munkavégzési szokások tekintetében jellemző egyfajta feszültség, diszszonancia, amelynek lényeges eleme a „munka elfogyása” és a munkaközpontú értékrend ellentéte. A kutatási téma aktualitását jelzi, hogy az ezzel foglalkozó szerzők, szakemberek változtatást látnak szükségesnek az idő kezelésének területén a feszültségek feloldása végett (Thompson, 1990). A hallgatók esetében a „munka elfogyásáról” azonban nem beszélhetünk, hiszen a diákmunkák rendszere gyökeresen átalakította a fiataloknak a munkaerőpiacra való beilleszkedtségét. Ezt a jellegzetességet minden bizonnyal az általunk elvégzett kutatás is igazolni fogja.

Az időmérleg-vizsgálatokról

Az egyes társadalmi csoportok, egyének időfelhasználásának vizsgálata a szociológiában leggyakrabban kvantitatív technikákkal – melyek eszközei az időmérleg-vizsgálatok – történnek.

Az első hasonló jellegű kutatások a 19. század végén zajlottak az Egyesült Államokban, a cári Oroszországban, majd a Szovjetunióban, illetve Németországban és Franciaországban. Ezeknek a vizsgálatoknak kitüntetett terepe volt a munkások életmódja, szabad idő szokásaik, illetve maga a munkaidő hossza.

Az időmérleg-vizsgálatok korai formái elsősorban a következő témakörökre fókuszáltak: bizonyos tágabb tevékenységi körök kiterjedése a lakosság időstruktúrájában (például alvás, fizetett munka, kikapcsolódás), az ezekben tapasztalható eltérések az egyes társadalmi rétegek esetén, valamint a szabad idő problémaköre. Az első vizsgálatok során leginkább a megkérdezettek visszaemlékezései alapján nyerték a szükséges adatokat a végzett tevékenységek hosszáról és gyakoriságáról. Ezekben az évtizedekben már alkalmazták az úgynevezett tegnapi-terjút is, amelynek segítségével rekonstruálták a mintába került személyek előző napját. Az alkalmazott technikák – Szalai (1978) szerint – folyamatosan váltak egyre megbízhatóbbakká mind a mintavétel, mind pedig a kérdéses területén; mindez az időmérleg-vizsgálatok önálló empirikus kutatási irányzattá válását eredményezte. Ez azzal az 1960-as és 1970-es években tapasztalt tendenciával is összefügg, amelynek során az idő problematikája egyre inkább kutatott területté válik a társadalomtudományok területén.

Az idővel foglalkozó szociológiai kutatások történetének egyik legfontosabb csomópontja a Szalai vezette nemzetközi kutatócsoport összehasonlító vizsgálata, amely összefogta az egyes országokon belül fellendülő kutatómunkákat (különös tekintettel a nyugati és a keleti tömb országainak együttműködésére), valamint egységesítette és pontosította annak módszertanát. A vizsgálat 12 országra terjedt ki, ahol is hosszas mérlegelés után

Az utóbbi években a diákok életmódjában komoly változások történtek. Az egyik legfontosabb tényező a kereső tevékenységek fokozottabb és egyre általánosabb megjelenése, amely a korábbi évtizedek hallgatói populációira sokkal kevésbé volt jellemző. Napjainkban a felsőoktatásban tanuló fiatalok komoly hányada kapcsolódott be a munkaerőpiacra, még ha ez legtöbbször csak részmunkaidős, be nem jelentett vagy diákmunkákat is jelent. A hallgatók időbeosztásában, életmódjában egyre fontosabb szerepet játszik az internet, amely azonban a legtöbb magyarországi időmérleg-vizsgálatban, amely a hallgatói populációra is vonatkozik, még nem szerepel önálló tételként.

választották ki a kutatás helyszínéül szolgáló városokat. A vizsgálat során felkeresett városokban-körzetekben legalább 2000, de inkább 2500–3000 fő került be véletlenszerűen a mintába.

Időmérleg-vizsgálatokat – a Szalai-féle kutatócsoport által kijelölt nyomvonalon – azóta is rendszeresen végeznek a világ számos országában, ezek eredményei azonban magyar nyelven csupán korlátozott számban hozzáférhetők.

Ugyanakkor, ahogyan Losonczy Ágnes (1977) is írja, „az életmód megértéséhez valamennyi, kemény társadalmi mutató együttesen sem elegendő”, hiszen nem képes megragadni az időhöz való viszonyulás módját, az ahhoz kapcsolódó értékeket, érzelmeket. A kvantitatív módszerek használata nélkül azonban kevésbé konkrétan foghatók meg és vizsgálhatók az idő kutatásának elméleti paradigmái (például: szabadidő-társadalom). Az időfelhasználás órákban-percekben mérhető értékei ezenkívül fontos támpontokat adnak nekünk az egyes társadalmi rétegek, csoportok életmódjának kézzelfogható differenciáiról.

A hallgatók időfelhasználásáról

A hallgatók életmódja, életritmusa jelentősen eltér a társadalom átlagos jellemzőitől. Ennek oka nem csak abban keresendő, hogy a populáció társadalmi háttere, értékrendje partikulárisnak tekinthető, hanem abban is, hogy a diákevek teljesen eltérő kööttségeket követelnek az egyéntől, és nagyobb szabadságot biztosítanak a lehetséges tevékenységi körök kiválasztásakor és megvalósításakor. A kötött tevékenységek rendszere átstrukturálódik (a tanítás például ebbe a kategóriába kerül, míg más populáció esetében a szabad időhöz sorolódhat), vagy kevésbé hangsúlyosan jelenik meg (például a munka szerepe). A szórakozás, a társas élet és a rekreáció dominánsabb részt képez az egyetemisták életében. A populáció időfelhasználását fokozottabban alakítják az értelmiségekre jellemző attitűdök (önképzés, készségfejlesztés, változatos szabadidős szokások), hiszen a populáción belül felülreprezentáltak az ilyen családi háttérrel rendelkező egyének. A felsőoktatás eltömegesedésének eredményeképpen azonban várhatóan egyre kevésbé fog a hallgatói populáció az értelmiségre jellemző szabadidős tevékenységeket, értékrendeket, viselkedési formákat produkálni.

A diákok életritmusát sokszor „üresjáratok” és változó intenzitású periódusok jellemzik. Thompson ezt a tradicionális társadalmakhoz hasonlítja, sőt azt állítja, hogy az egyének számára ez tekinthető ideális állapotnak. Ezért alakítják a legtöbbször így az életüket azok, akiknek ez a lehetőség megadatott (például írók, kutatók) (*Thompson, 1990*).

Az utóbbi években a diákok életmódjában komoly változások történtek. Az egyik legfontosabb tényező a kereső tevékenységek fokozottabb és egyre általánosabb megjelenése (*Molnár és Szegő, 1997*), amely a korábbi évtizedek hallgatói populációira sokkal kevésbé volt jellemző. Napjainkban a felsőoktatásban tanuló fiatalok komoly hányada kapcsolódott be a munkaerőpiacra, még ha ez legtöbbször csak részmunkaidős, be nem jelentett vagy diákmunkákat is jelent. A hallgatók időbeosztásában, életmódjában egyre fontosabb szerepet játszik az internet, amely azonban a legtöbb magyarországi időmérleg-vizsgálatban, amely a hallgatói populációra is vonatkozik, még nem szerepel önálló tételként (például 1999–2000-ben a KSH által végzett országos időmérleg-vizsgálat „tanuló” almintája esetében). Napjainkra az ifjúság életmódjának vizsgálatakor az internet szerepének, felhasználásának a kutatásba való beemelése kikerülhetetlenné vált, hiszen a fiatalok azt sokkal inkább illesztették bele mindennapjaikba – akár a tanulás, akár a szórakozás eszközeként –, mint az a magyar társadalom egészéről elmondható. Ezen új elemeknek az időmérleg-vizsgálatok területén tapasztalható kevésbé kutatott voltát vizsgálatunk reményeink szerint valamelyest orvosolja.

A legtöbb Magyarországon készült időmérleg-vizsgálatban a hallgatók nem szerepelnek külön kategóriaként, hanem a „tanuló” csoportba sorolják őket (például a KSH vizs-

gálatai során), összemossa ezzel a középiskolás és az egyetemista-főiskolás populációt. (2) Ugyanakkor a két tanulói csoport életmódja, életritmusa, szokásai jelentősen eltérnek egymástól. A középiskolai tanulókat érintő országos, KSH által elvégzett reprezentatív időmérleg-vizsgálat eredményeiből készült kötet 1990-ben látott napvilágot (*A középiskolák nappali tagozatán tanuló diákok időmérlege*) – hasonló vizsgálatot azonban hallgatói populációra vonatkoztatva nem vagy csak elvétve találtunk. A hallgatók életmódjának alapos megismerése azonban egy egyetemistákból és főiskolások szokásairól kialakított adatbázis nélkül nem lehetséges.

A kutatás legfontosabb jellemzői

A kutatás empirikus része a Regionális Egyetem Kutatócsoport 2005-ös, majdnem ezer főt érintő lekérdezésén alapul, amely a „Partium” (3) végzés előtt álló nappali tagozatos hallgatóit érintette (Nyíregyházi Főiskola, Kölcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskola, Kárpátaljai Magyar Tanítóképző Főiskola, Partiumi Keresztény Egyetem, valamint a Debreceni Tudományegyetem következő karai: BTK, TTK, Orvosi Kar, Műszaki Főiskolai Kar, Agrártudományi Kar, Pedagógiai Főiskolai Kar, Egészségügyi Főiskolai Kar, Állam- és Jogtudományi Kar, Közgazdaság-tudományi Kar). A Regionális Egyetem Kutatócsoport kérdőíves vizsgálata profiljából adódóan nem alkalmazhatta az időmérleg-vizsgálatok azon típusát, amikor a megkérdezettek a napjukat percről percre rögzítik és kategorizálják – a kérdőív ugyanis igen sok vizsgálati területet fedett le, az időfelhasználásra, valamint a szabadidős szokások feltérképezésére pedig csupán egy-egy kérdésblokk vonatkozott. A lekérdezés során a következő tevékenységek időráfordításait kellett a hallgatóknak megbecsülniük: alvás, étkezés, testi higiénia, passzív pihenés, órán való részvétel, órán túli tanulás, önképzés, kereső tevékenység, háztartás, közlekedés, vásárlás, olvasás, televíziózás, zenehallgatás, számítógép-használat (internet nélkül), internet, társas élet, illetve hobbi.

Az anyagi helyzet felmérésére is történt kísérlet: itt a családban rendelkezésre álló tartós fogyasztási cikkek alapján különítettük el az egyes rétegeket (4), tehát egy magas, egy közepes és egy alacsony gazdasági tőkével rendelkező csoportot. A család kulturális tőkéjét felmérő kérdésekből egy index segítségével alkottunk három kategóriát (magas, közepes, illetve alacsony kulturális tőkével bíró hallgatók). (5)

A KSH által lefolytatott vizsgálatok módszertani pontosságát jelen keretek között nem érthetjük el – ez mindenképpen óvatosságra int a más kutatási eredményekkel való összevetés esetében. Az időfelhasználásra vonatkozó kérdésblokk kitöltésekor a hallgatóknak az előző „munkanapjuk”-ra vonatkoztatva kellett válaszolniuk arra a kérdésre, hogy fordítottak-e időt az adott tevékenységek végzésére, és ha igen, akkor pontosan mennyi is volt ez. A kapott adatok mindenképpen elemzésre érdemesek, hiszen hasonló profilú vizsgálatok, amelyek a hallgatók életmódját, szociokulturális hátterét stb. ilyen alapos-sággal térképeznék fel, nem állnak bőséggel a rendelkezésünkre. A vizsgálat szükségességét az is indokolja, hogy az elemzésbe bevont változók közül némelyek – például a kulturális vagy a gazdasági tőke változója – a Magyarországon lefolytatott, időfelhasználásra vonatkozó kutatásokban nem fellelhetők.

A tőkefajttal kapcsolatos vizsgálódásaink hipotézise az volt, hogy abban az esetben, ha bizonyos tevékenységekkel mind a két index szoros kapcsolatot mutat, és ez az összefüggés lineáris, akkor azok az időtartamokat ellentétes irányban alakítják.

A hipotézis vizsgálatokor variancia-analízist alkalmaztunk. A hallgatói csoportok eltérő időfelhasználásának bemutatásakor az árnyaltabb leírás céljából felhasználtuk a KSH által is alkalmazott A, B és C táblák módszerét is. Az első tábla az időráfordítások átlagait tartalmazza, a B tábla a tevékenységet végzők százalékos arányát mutatja meg, a C tábla pedig azoknak az időráfordításait, akik előző napjukon végezték az adott tevékeny-

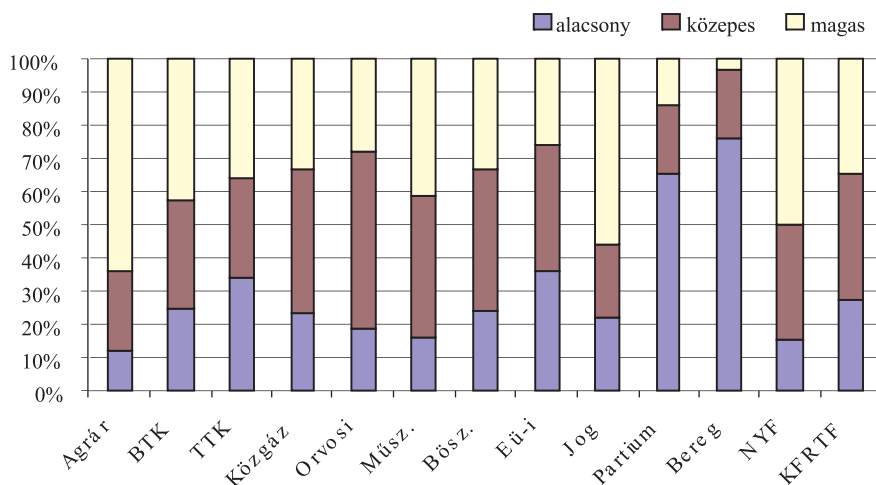
séget (vesd össze: Az 1999/2000. évi életmód és időmérleg felvétel módszertani dokumentációja I., 2001). A hipotézisek vizsgálata előtt azonban meg kell ismernünk a hallgatók tőkefajtákkal való ellátottságának legfontosabb mutatóit, valamint időfelhasználásuk alapvető megoszlásait.

A hallgatók tőkefajtákkal való ellátottsága

A gazdasági tőke indexét a tartós fogyasztási javakkal való ellátottságra irányuló kérdésblokk alapján képeztük, e szerint különítettünk el a mintán belül három csoportot (magas, közepes, illetve alacsony gazdasági tőkével rendelkező hallgatókat). A gazdasági tőke indexének „magas” csoportjában a fiúk felül, a lányok pedig alul vannak reprezentálva, míg az „alacsony” kategóriában ennek a fordítottja igaz.

A gazdasági tőke indexe szorosan összefügg a szülők iskolai végzettségével. Az alacsony iskolai végzettségű szülők esetében – mind az édesapák, mind pedig az édesanyák vonatkozásában – sokkal nagyobb az esély arra, hogy a gazdasági tőke indexe a legkisebb értékeket vegye fel, a diplomás szülők gyermekei pedig kimutathatóan kedvezőbb anyagi környezetből érkeznek.

A legérdekesebb összefüggés azonban a gazdasági helyzet és az egyetemi-főiskolai karok változója között húzódik meg (1. ábra). A tartós fogyasztási javakkal való ellátottság ebben az esetben igen komoly aránytalanságokat rajzol ki. Legszenbetűnőbb talán a határon túli hallgatóknak a hátránya: a beregszászi hallgatóknak mindössze három, a nagyváradiaknak pedig 14 százaléka került bele a legkedvezőbb anyagi háttérrel bíró csoportba. Az országhatáron belül az egészségügyi kar diákjainak mutatói a legkedvezőtlenebbek, míg az agráros és jogász hallgatók anyagi helyzete kimondottan jónak mondható. Érdekes, hogy a gazdasági tőke indexének tekintetében az orvostanhallgatók értékei nem mutatnak magas értékeket, míg a nyíregyházi főiskolások ebben a tekintetben megelőzik a legtöbb határon belüli egyetemi kart. (A gazdasági tőke indexe, valamint a településtípus keresztátlás elemzése során szignifikáns kapcsolatot nem találtunk.)

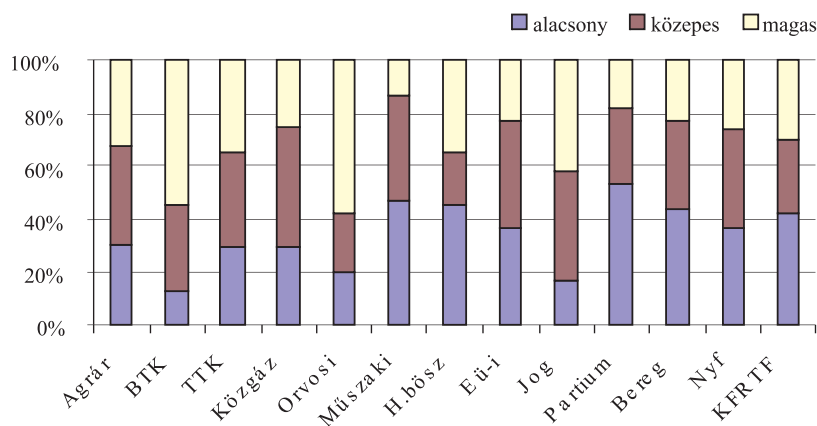
1. ábra. A gazdasági tőke indexének karonkénti megoszlása (százalékban)

A hallgatók családi hátterére vonatkozó kérdésekből állítottuk össze a kulturális tőke indexét (diplomás szülők, magaskultúrához köthető szokások, mint például szépirodalom olvasása és színházba járás, valamint az objektívált kulturális tőke mutatói). A nemek

esetében az így képezett index a korábban ismertetett gazdasági indexszel ellentétesen viselkedik, hiszen a lányok esetében mutat magasabb értékeket (vesd össze: *Fényes és Pusztai, 2006*).

A településtípusok szerinti megoszlás, valamint a kulturális tőke indexe szignifikáns kapcsolatot mutat – ami azért is érdekes, mert a szülők iskolai végzettsége esetében hasonlóan nem tapasztaltunk (vesd össze: *Bocsi, 2006*). Az objektívált mutatókkal és a magaskultúrára irányuló kérdésekkel kiegészítve azonban már megmutatkozik a megyeszékhelyeken élők előnye. Érdeemes megjegyeznünk azt is, hogy a gazdasági tőke indexe nem áll kapcsolatban a településtípus változójával (vesd össze: *Fényes és Pusztai, 2006*).

A kulturális tőke indexének az egyetemi-főiskolai karok szerinti megoszlását a 2. ábra szemlélteti. A határon túli intézmények hallgatói – a gazdasági tőkével való ellátottságukhoz hasonlóan – ezen a területen is hátrányos helyzetben vannak. Csupán egyetlen kar, a műszaki főiskola az, amely még a beregszászi és a nagyváradai hallgatóktól is kedvezőtlenebb eloszlásokat produkál. (A műszaki főiskolások hallgatóinak 13, a beregszásziaknak 23, a nagyváradiaknak pedig 18 százaléka tartozik a legmagasabb értékeket elérő csoportba.) A magas kulturális miliőből érkezők aránya az orvostanhallgatóknál és a bölcsészeknél a legmagasabb (57, illetve 54 százalék). Az is megjegyezendő, hogy a bölcsészeknél csupán 13 százalék tartozik a legalsóbb kategóriába. A határon belüli egyetemi karok közül legkedvezőtlenebb a közgazdász hallgatók kulturális indexe – ez a jelenleg megfogható az egyetemi-főiskolai karok szerinti elemzés olvasásra fordított rendkívül alacsony időráfordításaiban is (vesd össze: *Bocsi, 2006*).

2. ábra. A kulturális tőke indexének karonkénti megoszlása (százalékban)

A két tőkefajta meglepte egymással is szoros kapcsolatot mutat: a magas kulturális tőkével bíró hallgatók nagyobb eséllyel tartoznak a kedvező anyagi körülmények közt élő diákok közé.

Az időfelhasználás alapvető megoszlásai

A hallgatók átlagos időráfordításait az 1. táblázat ismerteti. Ennek alapján kijelenthető, hogy a tanulással összefüggő tevékenységek időráfordításai – a KSH vizsgálatának „tanuló” csoportjával összevetve – igen magasnak tűnnek (órán való részvétel: 203 perc, órán kívüli tanulás: 131 perc, önképzés: 39 perc). A kereső munkára fordított időtartam is magasabb az 1999/2000-ben mért értékétől. Ez utóbbi adatok elemzésekor azonban nem szabad figyelmen kívül hagynunk a következő tényeket: a diákmunkák hálózata az utóbbi pár évben jelentős mértékben kibővült, a hátrányos helyzetű diákok aránya a fel-

sőoktatásban az utóbbi években tovább emelkedett, valamint a „tanuló” csoportba az idézett vizsgálatban a középiskolás diákok is beletartoztak.

1. táblázat. A becsült időráfordítások átlagai, „A” tábla (percben megadva)

	Átlag	Szórás	Elemsszám
Alvás	419	116,12	861
Higiénia	49	29,44	863
Pihenés	71	80,50	744
Órán való részvétel	203	157,34	777
Tanulás	131	155,21	755
Önképzés	34	57,82	650
Munka	39	113,00	634
Háztartás	43	54,18	761
Közlekedés	83	87,38	820
Vásárlás	31	40,40	754
Olvasás	49	78,91	727
Tévé	77	76,12	749
Zenehallgatás	82	123,02	751
Számítógép-használat	54	82,97	702
Internet	50	75,50	712
Társas élet	95	117,95	707
Hobbi	37	116,12	619

A háztartási munkákra fordított időtartam (átlagosan 43 perc) jelentősen elmarad a magyar társadalom összesített (1999/2000: 170 perc), valamint a „tanuló” csoport leválasztott adataitól (86 perc) is. Az eltérés lehetséges okai között számon kell tartani a lakóhely típusát – hiszen a kollégiumban vagy albérletben élő diákok életében ez a tevékenység kevesebb helyet foglal el.

A szabadon végzett tevékenységek összesített (pihenés, olvasás, társas élet, hobbi, televíziózás) adatai (329 perc) magasabb értékeket mutatnak a KSH 15–74 éves korcsoportjának időráfordításaitól, és nagyjából hasonlókat a 15–19 évesekhez, valamint a tanulókhöz viszonyítva. Valamennyi csoporthoz képest magasnak tekinthető az olvasás becsült időtartama (49 perc), és alacsonynak a televíziózással töltött órák-percek hossza (77 perc).

Bár a számítógép előtt töltött, valamint internetezésre fordított időtartamokat nem tudjuk összevetni a KSH adataival, az mindenképpen kijelenthető, hogy ezek jelentős részét fedik le a diákok napi időbeosztásának (54, illetve 50 perc).

Az „A” tábla összesített adataiból nagy vonalakban az olvasható ki, hogy a kötött tevékenységek mértéke nem sokkal marad el a felnőtt népesség időráfordításaitól – jelentős differencia inkább a háztartási munkák területén fogható meg. A kötetlen tevékenységek viszont nagyobb hangsúlyt kapnak a 15–74 éves korcsoporthoz viszonyítva, bár a kapott értékek abban az esetben már nem tekinthetők kiugróan magasnak, ha azokat a KSH „tanuló” csoportjához illesztjük. A táblázat alapján kijelenthetjük, hogy bár a szabad idő jelentős szerepet játszik a hallgatók mindennapjaiban, a kötött tevékenységek tekintélyes mértéke miatt a hallgatói életforma messze nem mentes a kötelezettségektől, leterheltsége pedig a társadalom többi csoportjához képest is jelentősnek tekinthető.

A gazdasági tőke és az időfelhasználás kapcsolata

A gazdasági tőke vizsgálatok az feltételeztük, hogy a magas indexértékekkel bíró hallgatóknak a tanuláshoz és a magaskultúrához kapcsolódó tevékenységeik alacsonyabb időráfordításokkal járnak együtt, a szabad idő könnyedebb felhasználását pedig előnyben részesítik. Ennek indoklásaként az életmód idősociológiai szempontú társadalmi kü-

lönbségei említhetők meg, amelyek a középosztálybeliek és a felfelé mobil személyek esetében feltételeznek ilyen jellegű időbeosztást (vesd össze: Bourdieu, 1978).

A gazdasági tőke indexe az „A” tábla esetén szignifikáns különbséget csupán egy esetben, az olvasással töltött órák-percek hosszát vizsgálva produkál, ahol a legmagasabb értékeket az alacsony gazdasági indexszel bíró (60 perc), az alacsonyabbakat (41 perc) pedig a másik két csoport esetében figyelhetjük meg. Érdekesebb összefüggést mutat még az órai részvétel (a legszegényebb anyagi helyzetben lévő hallgatók esetében a legnagyobb időráfordítással), valamint az otthoni tanulás (itt ugyanehhez a csoporthoz szintén legmagasabb értékek kapcsolódnak), a különbségek azonban nem szignifikánsak. A „B” táblában (százalékos eloszlások) eltűnik a kapcsolat az olvasás esetében, hiszen a százalékos eltérések nem számottevőek. Ez nem állítható viszont a televíziózással töltött időtartamok, valamint a számítógép-használat vizsgálatakor: a gazdasági helyzet indexértékével párhuzamosan növekszik az első tevékenységet végzők százalékos aránya (69, 78, illetve 82 százalék), és hasonló képet rajzol ki a számítógép-használók köre is (56, 55, valamint 61 százalék). A „C” tábla esetében tovább emelkedett a szignifikáns kapcsolatok száma: ekkor négy esetben találunk jelentős időtartambeli differenciákat (2. táblázat).

2. táblázat. A gazdasági index által magyarázott tevékenységek időráfordításai a „C” tábla esetében (percben megadva)

	Tanulás	Olvasás	Zenehallgatás	Internet
Alacsony	197,000	88,000	134,000	68,000
Közepes	169,000	69,000	109,000	88,000
Magas	149,000	63,000	87,000	64,000
Átlag	168,000	72,000	106,000	73,000
p	0,024	0,027	0,008	0,025

A tanulás az összesített adatokhoz hasonló rajzolatot mutat (a legkedvezőbb gazdasági helyzetben lévők 149 percet, míg a másik pólus tagjai 197 percet töltenek otthoni tanulással). Az olvasás becsült időtartamairól ugyanez mondható el: minél jobb egy hallgató indexértéke, annál kevesebbet olvas (63, illetve 88 perc). A zenehallgatás esetében a hátrányosabb helyzetűek időráfordítása lesz számottevőbb. Legérdekesebb azonban az internethasználat esetében kirajzolódó kapcsolat: a legmagasabb indexértékekhez átlagosan 64, a legalacsonyabbakhoz 68 perc tartozik, a köztes csoportban viszont 88 perc a tényleges időtartamok átlaga.

Előzetes feltételezéseink a gazdasági tőke indexével kapcsolatosan egyes tevékenységek esetében bebizonyosodtak (vesd össze a három tábla esetében az olvasás, tanulás és a televíziózás időráfordításait), más esetekben azonban nem találtunk említésre méltó összefüggéseket (például önképzés, társas élet).

A kulturális tőke és az időráfordítások kapcsolata

Az elméleti alapokból kiindulva (például a kulturális tőke időigényes átadása, a reprodukciós stratégiák életmódra gyakorolt hatása) ezzel a tőkefajttával kapcsolatban vizsgálódásaink előtt azt feltételeztük, hogy a magas kulturális milióból érkező hallgatók esetében az otthoni tanulással, az önképzéssel, valamint az olvasással kapcsolatos mutatók kiugró értékeket kapnak, míg a szabad idő könnyedebb eltöltési formái az ő esetükben háttérbe szorulnak.

A kulturális tőke indexéből kialakított kategóriák az összesített adatok vizsgálatakor három tevékenység esetében mutatnak szoros összefüggést (3. táblázat). Az órai részvétel a legmagasabb becsült időráfordításokat a legszerényebb kulturális mutatókkal bíró csoportnál produkálja (229 perc) (6), a legkedvezőbb helyzetben lévő diákok az átlaghoz közeli (206 perc), míg a közepes indexértéket elért hallgatók messze az átlag alatti órai

részvétellel bírnak (178 perc). Az olvasás időtartama egyenesen arányos a kulturális mutatók nagyságával. (Ez 36, 52, illetve 60 perc; a két szélső érték között szinte kétszeres különbség található.) A televíziózás esetében a magas kulturális miliőben felnőtt hallgatók a másik két csoporthoz viszonyítva alacsonyabb időráfordításokat produkálnak (82, 85, valamint 64 perc). A „B” táblán, amely a tevékenységeket végzők százalékos arányait ismerteti, az önképzés, az olvasás, valamint a világháló használatára fordított időtartam esetében beszélhetünk pozitív irányú szignifikáns kapcsolatról.

3. táblázat. A kulturális tőke hatása az egyes tevékenységeket végzők százalékos arányaira („B” tábla alapján, percben megadva)

	Önképzés	Olvasás	Internet
Alacsony	40,000	56,000	64,000
Közepes	38,000	65,000	68,000
Magas	51,000	73,000	76,000
Átlag	43,000	65,000	69,000
p	0,015	0,001	0,023

Az önképzéssel foglalkozók aránya (51 százalék) kiugró értéket mutat a magas kulturális indexértékkel bíró hallgatók esetében, a lekérdezés előtti munkanapjukon olvasók pedig a legszerényebb kulturális háttérrel rendelkezők között vannak a legkevesebben (56 százalék), míg az indexértékek másik pólusán arányuk 73 százalékos. Az internet használata is ehhez hasonló rajzolatot mutat (64, 68, illetve 76 százalék). A „C” tábla öt esetben mutat szoros kapcsolatot: az órai részvétel átlagon felüli időráfordításával a szélső – a legalacsonyabb és a legmagasabb – indexértékekkel bíró hallgatók rendelkeznek, míg a középső csoport messze ettől elmaradva vett részt a tanórákon (277, 226, illetve 263 perc). Az önképzés, valamint a társasági élet tényleges időráfordításai esetében éppen ez utóbbi csoport produkál kiugró értékeket (76, 97 és 69 perc, valamint 159, 171 és 155 perc). A televíziózás hossza az „A” tábla értékeihez illeszkedik, tehát a kulturális indexértékkel fordítottan arányos (106, 107, valamint 87 perc), míg ennek az ellenkezője igaz az internetezés esetében (87, 68, illetve 66 perc). Ez utóbbi tevékenységhez kapcsolódó értékek rendkívül érdekesek, hiszen míg a tevékenységet végzők aránya együtt növekedett a kulturális indexszel, a tényleges időráfordítások azzal együtt csökkennek – e mögött esetleg a világháló használatának eltérő stratégiái, valamint a hozzáférés eltérő lehetőségei húzódnak meg. Itt utalnánk arra is, hogy a legmagasabb kulturális indexértékekkel bíró egyetemi-főiskolai karok esetében (BTK, Orvosi Kar, Állam- és Jogtudományi Kar) a számítógép-használat becsült időráfordítása arányaiban meghaladja az internetezés időtartamát.

Az itt leírtak alapján kijelenthető, hogy a kulturális tőkéhez kapcsolódó előzetes elvárásaink – ha nem is teljes mértékben, de – valószínűsíthetők. A magas kulturális miliőből érkező hallgatók ugyanis saját életmódjuk kialakításakor illeszkednek a családi háttér ezen sajátosságaihoz, így időráfordításaikban a tanulás és az olvasás hangsúlyosabban van jelen, míg a társas élet, a televíziózás és az internet mérsékeltebben jellemzi életmódjukat. Ez alól az összefüggés alól az órai részvétel jelent csupán kivételt.

A gazdasági, illetve a kulturális tőkével való ellátottság komplex mutatója a végzés előtt álló hallgatók életmódjának több elemét befolyásolta, mint egyes alapvető demográfiai változók (településtípus, szülők iskolai végzettsége), bár hatása elmarad az egyetemi-főiskolai karok vagy a nemek kategóriáitól (vesd össze: *Bocsi*, 2006). Az egyes tevékenységeket leginkább a tanulással és a számítógéppel kapcsolatos, valamint az olvasás és televízió előtt töltött időráfordítások esetében befolyásolják – ám a kapcsolat iránya nem mindig egyértelmű és nem mindig előre látható (például az internethasználat és a kulturális tőke kapcsolata, vagy a gazdasági tőke és az olvasás összefüggései).

A hipotézis, amely szerint az adott tevékenységgel eltöltött időtartamokat a tőkefajták lineáris kapcsolat esetében ellentétes irányban befolyásolják, valószínűsíthető – ez a kitétel maradéktalanul teljesül az olvasás és a televíziózás kapcsán. Az internet és a társas élet esetében azonban ez a kijelentés nem állja meg a helyét, bár ekkor nem csupán lineáris összefüggéseket figyelhettünk meg.

Összességében tehát megállapíthatjuk, hogy ezek a kapcsolatok jóval árnyaltabb rajzolatokat produkálnak az előzetesen elvárt modellektől. Az időfelhasználásnak a tőkefajták segítségével történő alaposabb vizsgálatához tehát további empirikus kutatások, illetve a már meglévő adatbázisok másodelemzése is szükségesek. Reméljük azonban, hogy ezeknek a bonyolult összefüggéseknek a feltérképezéséhez bizonyos mértékben ez a tanulmány is hozzájárult.

Jegyzet

- (1) Az oktatás és a tőkefajták releváns kapcsolatát bizonyítandó az egyes tőkefajták esetében megemlítjük a PISA-vizsgálatban szereplő, ezeknek az erőforrásoknak a feltérképezésére irányuló kérdéseket.
- (2) A KSH a 15 éven felüli populáció időfelhasználását elemzi, ebből választja le a „tanuló” almintát.
- (3) Partium alatt az ukrán, a román és a magyar határ által elválasztott régiót értjük, amely történetileg, gazdaságilag és kulturálisan is szervesen összekapcsolódik (bővebben: Kozma, 2005).
- (4) A felsorolt javak a következők voltak: saját lakás, nyaraló, telek, családi ház, számítógép, cd-lejátszó, hifi, mobiltelefon, dvd-lejátszó, autó. A felkínált vá-

laszlehetőségek pedig: nincs a családban, egy van, több is van.

(5) Az indexet a következő kérdések alapján készítettük: a szülők és a megkérdezett olvasási szokásai, a szülők iskolai végzettsége, az objektív kulturális tőke mutatói (családi könyvtár nagysága, festmények, lexi-konok, komolyzenei cd-k és albumok, valamint idegen nyelvű könyvek megléte).

(6) Itt kell azonban azt is megjegyezni, hogy ezek a diákok felülreprezentáltak a határon túli, valamint a főiskolai karokon, ahol a képzés jellege eltér a „nagyobb” egyetemi karok oktatási formáitól.

Irodalom

- Bergmann, W. (1990): Az idő a szociológiában. In: Gellériné Lázár M. (szerk.): *Időben élni. Történeti-szociológiai tanulmányok*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 117–174.
- Bourdieu, P. (1998): Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In: Lengyel Gy. – Szántó Z. (szerk.): *Tőkefajták: a társadalmi és a kulturális erőforrások szociológiája*. Aula Kiadó, Budapest. 155–176.
- Bocsi V. (2006): *Az idő a campusokon. Felsőfokú tanulmányokat folytató hallgatók időszociológiai vizsgálata*. Doktori disszertáció. Kézirat. http://www.oktsozoc.n1.hu/veron/doc/az_ido_a_campusokon_dis_sz_bocsi.pdf
- Coleman, J. (1998): A társadalmi tőke az emberi termelésben. In: Lengyel Gy. – Szántó Z. (szerk.): *Tőkefajták: a társadalmi és a kulturális erőforrások szociológiája*. Aula Kiadó, Budapest. 11–43.
- Falussy B. (1995): Társadalmi idő – szabadidő. In: Falussy B. (szerk.): *Társadalmi idő – szabadidő*. Magyar Szabadidő Társaság, Budapest. 5–9.
- Fényes H. és Pusztai G. (2006): Férfiak hátránya egy regionális minta tükrében. *Educatio*, 1. sz. 40–59.
- Kozma T. (2005): Felsőfokú képzés és regionális rendszerváltozás. In: Pusztai G. (szerk.): *Régió és oktatás*. Doktoranduszok Kiss Árpád Közhasznú Egyesülete, Debrecen. 23–30.
- A középiskolák nappali tagozatán tanuló diákok időmérése 1987*. 1–11. (1990). KSH, Budapest.
- Losonczy Á. (1977): *Az életmód az időben, a tárgyakban és az értékekben*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Molnár P. – Szegő Sz. (1997): Ifjúság: tanulás és munka a munkanélküliség fenyegetésében. *Társadalmi Szemle*, 1. 15–33.
- Molnár Sz. (2008): *Társadalmi tőke és információ társadalom. Egvedül kuglizni, egyedül szörfölni?* 2008. májusi megtekintés, <http://www.mtapti.hu/mszt/20033/007.pdf>
- A népesség időfelhasználása 1986/87-ben és 1999/2000-ben* (2002). KSH, Budapest.
- Riesman, D. (1983): *A magányos tömeg*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Pusztai G. (2004): *Iskola és közösség. Felekezeti középiskolák az ezredfordulón*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Sobel, J. (2002): Can We trust social capital? *Journal of Economic Literature*, 40. 139–154.
- Szalai S. (1978): Bevezetés. Az időmérés-kutatás elmélete és gyakorlata. In: Szalai S. (szerk.): *Idő a mérlegen*. Gondolat Kiadó, Budapest. 17–29.
- Thompson, E. T. (1990): Az idő, a munkafegyelem és az ipari kapitalizmus. In: *Időben élni. Történeti-szociológiai tanulmányok*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 60–116.
- Vitányi I. (1995): Szabadidő és társadalmi átalakulás. In: Falussy B. (szerk.): *Társadalmi idő – szabadidő*. Magyar Szabadidő Társaság, Budapest. 382–386.

Bocsi Veronika

Debreceni Egyetem, Humán Tudományok Doktori Iskola, Nevelés- és művelődéstudományi Program